

Ömer Müftî Kilîsî'nin Sigaranın Hükmü Hakkındaki Görüşünün Değerlendirilmesi -Risâletü'd-Dühân Bağlamında-

HÜSEYİN BAYSA

YRD.DOÇ.DR., KİLİS 7 ARALIK ÜNV. İLAHİYAT FAK. İSLÂM HUKUKU ANA BİLİM DALI
huseyinbaysa@kilis.edu.tr

ÖZ

Ömer Müftî Kilîsî, XIX. yüzyılda yaşayan Hanefî mezhebi fakihlerindendir. Kilîsî, sigaranın hükmü ile ilgili yazdığı risalesinde sigara içmenin ve satmanın caiz olmadığını görüşünü savunmuştur. O, yaşadığı dönemde kabul gören, sigarada sarhoş edicilik vasfının bulunduğu yönündeki malûmattan hareketle, sigarayı şarap ile kıyaslayarak bu kanaate varmıştır. Sigaranın sarhoşluk verdiği iddiası, günümüz tıp verilerince doğrulanmadığından Ömer Müftî'nin bu çıkarımı isabetli görünmemektedir. Ancak o, sigaranın şer'i hükmü hakkındaki görüşünü güçlendirmek üzere, kıyas işlemi dışında, sigaranın zararları etrafında şekillenen birtakım argümanlar da kullanmıştır. Bu çerçeveden olmak üzere, sigara içmenin sağlığa ve çevreye etkisi ile israf boyutunu dile getirip, sigaranın, İslâm'ın sakındırdığı maddeler sınıfına girdiğini ifade etmiştir. Kilîsî'nin bu gerekçeleri, sigara kullanımı ve satışının hükmü hakkındaki görüşünün isabetli olduğunu destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Müftî Kilîsî, Sigaranın hükmü, Risâletü'd-Dühân, Sigaranın zararları, Kilis.

ANALYSING OF OMAR MÜFTÎ KİLÎSÎ'S IDEAS ON SMOKING CIGARETTE, IN CASE OF RISALA AL-DUKHAN

ABSTRACT

Omar Müftî Kilîsî is one of the scholars of Hanafi sect, who has lived in the XIX. century. In his treatises on provision of cigarette, Kilîsî asserts that smoking and selling of cigarette is not permitted in Islam. He reached his decision by comparing cigarette with alcohol starting from the fact that cigarette has intoxicating feature which is a common perspective in his time. Medical studies show that cigarette has not got an intoxicating effect. Therefore, Omar Müftî's argument seems inaccurate. However, apart from *kıyas*, he uses arguments on the harms of smoking to support his sharia based opinion. From this perspective, he claims that the cigarette is one of the forbidden substances in Islam by discussing harms of smoking, environmental effects and waste. Reasons of Kilîsî show that his opinion on smoking and selling of cigarette is accurate.

Keywords: Omar Müftî Kilîsî, Provision of smoking, Risâletü'd-Dukhan, Harms of smoking, Kilis.

Giriş

Sigara, keşfedildiğinden bu yana sağlık problemleri ve israf başta olmak üzere çeşitli sorunlara yol açmaktadır.¹ İslâm dünyasında XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tütün mamullerini kullanma alışkanlığının yaygınlaşmasıyla birlikte sigaranın bu etkileri ve dinî hükmü sorgulanmaya başlanmıştır. Sigaranın hükmü ile doğrudan ilgili herhangi bir nass bulunmadığı için bu konudaki tartışmalar, sigaranın etkisi hakkında edinilen bilgi ve tecrübeye dayandırılmış argümanlar etrafında gerçekleşmiştir. Yakın döneme kadar tütünün insan sağlığına etkisini net olarak ortaya koyacak bilimsel araştırma imkânı mevcut olmadığından bu konuda edinilen farklı tecrübeler ve malûmatlar, sigaranın hükmü konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aynı şekilde sigaranın sağlığına etkisine ilişkin kanaatler doğrultusunda geliştirilen sigaranın israf boyutuna dair değişik düşünceler de bu görüş farklılığının doğmasında etkili olmuştur.²

Sigara kullanmanın şer'î hükmü hakkında ortaya konulan görüşleri

¹ Yeşilay Dergisi, Mayıs 2014, sy. 964, s. 20, <http://www.yesilay.org.tr/tr/yayinlar/yesilay-dergisi> (10.05.2015).

² Nitekim sigara kullanımını caiz görenler, sigara hakkında hiçbir yasaklayıcı nassın bulunmadığını, sigaranın zararlı olmadığını, bilakis faydalarının bulunduğunu, dolayısıyla onu kullanmanın israf olmadığını söylemişlerdir. Muhammed Emin b. Ömer b. Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, Dârü'l-fıkr, Beyrut 1992, VI, 459; Vizâratü'l-evkâf ve ş-şüni'l-İslâmiyye bi'l-Kuveyt, "Te-bağ", *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-Kuveytiyye*, Kuveyt 2007, X, 101; Nurettin Muhtar Acar, *Sigara Hakkında İki Yazma Risale: Abdü'l-Melik el-İsâmî'nin "Risale Celile Fi Şurbi'd-Dühân" ve Mustafa B. Ali el-Amâsî'nin "Risale Fi Tahrimi'd-Dühân" Adlı Risaleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ulu-dağ Üniv. Sos. Bil. Enst., Bursa 2010, s. 47-8.

genel olarak mubah, mekruh ve haram olmak üzere üç farklı grupta sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan en yaygın olanı, sigaranın haramlığını savunan görüştür.³ Makalemizde tetkik edeceğimiz *Risâletü'd-dühân* adlı risalenin müellifi Ömer Müftî Kilisi de sigara içmenin ve satmanın caiz olmadığı görüşünü ileri sürmüştür.

Kilisli Ömer Müftî, sigarayı çeşitli açılardan değerlendirdiği risalesinin farklı yerlerinde, terki evlâ olan bir davranışla ilgili delilin zannî olması durumunda hükmün tahrîmen mekruh olacağını ve sigaranın hükmü hakkındaki görüşünü bina ettiği delillerin de zannî olduğunu anlatmış olmakla birlikte sigara kullanmanın ve satmanın haram olduğunu söylemiştir.⁴ Bir Hanefî fakihî olan Ömer Müftî'nin, verdiği bu bilgiye⁵ de uygun olarak, sigara içmeyi tahrîmen mekruh hükmü ile nitelendirmesi gerekirken haram sayması, ilk etapta, onun hüküm belirlemede Hanefî fıkıh usûlü açısından çelişkili davrandığı düşüncesine yol açmaktadır. Ancak Hanefiler, haram ile tahrîmen mekruhu itikadî sonuçları açısından farklı değerlendirdikleri halde amelde bağlayıcılık açısından âdeta eşit derecede gördüklerinden,⁶ kanaatimizce Kilisi'nin sigara içmeyi haram olarak nitelendirmiş olmasında herhangi bir yöntem sorunu bulunmamaktadır. Nitekim Hanefî fıkıh kitaplarında zannî delile dayanarak haram hükmünün verildiğine çokça rastlanmaktadır.⁷

Kilisli Ömer Müftî'nin sigara ile ilgili görüşünü konu edinen bu çalışmada, öncelikle kendisi ve sigaraya dair risalesi hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilecek, daha sonra ise görüşünün gerekçeleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. Ömer Müftî Kilîsî ve Risâletü'd-Dühân'ı

XIX. yüzyılda yaşayan Ömer Müftî Kilisi, isminden de anlaşıldığı gibi

³ Tütünü haram sayanlar arasında Hanefiler'den Haskefî, Şürûnbülâlî, Ahmed Akhisârî, Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi, İsmâil Hakkı Bursevî, Şeyhülislâm Seyyid Fezzullah Efendi, Saçaklızâde Mehmed Efendi; Şâfîiler'den Sâlih b. Ömer el-Bulkînî, Abdülmelik el-İsâmî, Şehâbeddin el-Kalyûbî, Hatib eş-Şirbinî; Mâlikîler'den Ebû'l-Gays el-Kuşâşî el-Mağribî, İbn Ebû'n-Naîm el-Gassânî, Sâlim b. Muhammed eş-Senhûrî, Kâdî Muhammed et-Tinbüktî, İbrâhim el-Lekânî, Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî, Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, Süleyman el-Füllânî ve Hanbelîler'den Abdullah b. Ahmed en-Necdî ile genelde Vehhâbîler sayılabilir. Tütünü Abdurrahman el-İmâdî, Ebû Saîd el-Hâdimî ve Buhûtî gibi âlimler tahrîmen mekruh, Mer'î b. Yûsuf, Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, İbn Âbidîn Muhammed Emîn, Mustafa es-Süyûtî gibi âlimler ise tenzihen mekruh kabul etmiştir. Şükrü Özen, "Tütün", *DİA*, TDVY, 2012, XLII, 5-6; Vizâratü'l-evkâf veş-şüni'l-İslâmiyye bi'l-Kuveyt, "Tebağ", X, 102-7; Ahmed b. Muhammed b. Atîk, *el-Ahkâmü'l-fikhiyyeti'l-müteallika bi't-tedhîn*, Dârü'l-Meymân, Riyad 2008, s. 48.

⁴ Kilisi, s. 132b-133a.

⁵ Bkz. Muhsin Koçak, Nihat Dalgın, Osman Şahin, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Yay., İst. 2013, s. 213-4.

⁶ Ferhat Koca, "Haram", *DİA*, TDVY, 1997, XVI, 102.

⁷ Örneğin sakal uzatma emri haber-i vâhid ile sabit olmasına rağmen bazı Hanefî fakihleri, sakal kesmenin haram olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Ebû Muhammed Muhammed b. Ahmed b. Musa Bedruddin el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2000, IV, 274.

Kilisli olup, müftülük görevinde bulunmuştur. Hanefî mezhebinde fakih unvanını alacak kadar kendisini yetiştirdiği ve Halep'te fetva eminliği yaptığı anlatılmaktadır.⁸ Ömer Müftü'nin, tahlil edeceğimiz bu risalesinin sonunda “(Gazi)Antep ve Kilis müftüsü” olduğunun belirtilmiş olmasından,⁹ onun buralarda da görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Kilisi'nin sigara hakkında yazdığı risalesinin dışında dört eseri daha bulunmaktadır. Bunlardan *Kalâdetü'd-düreri'l-âvâid alâ Şerhi'l-Ferâid* adlı eseri, ABD Princeton Kütüphanesi'nde,¹⁰ *Zâdü'l-mütezevvicin fi zahri'l-müteehhilin* adlı eseri, Berlin'deki Milli Kütüphane'de ve Riyad şehrindeki İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde;¹¹ *Risâtün fi'l-i'tikâd bi mezhebi'l-Hanefiyye* ismini taşıyan telifi ise Riyad İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.¹² Ömer Müftü'nin bu çalışmalarının yanı sıra *el-Fetâvâ*¹³ adında bir eserinin daha olduğu söylenmekle birlikte, bunun günümüze ulaşmış veya nerede muhafaza edildiği hususunda herhangi bir bilgiye rastlamadık.

Yaptığımız araştırma esnasında Ömer Müftü Kilisi'ye ait sigara risalesinin muhtelif nüshaları ile karşılaşmamıza rağmen müellif nüshasına ulaşamadık. Asıl risaledeki içeriği tespit etmek amacıyla risalenin iki nüshasını karşılaştırmalı olarak inceledik. Bunlardan bir tanesini, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları internet sitesinden temin ettik. *Risâle fi ademi cevâzid-dühân* ismini taşıyan bu nüsha hakkında tanıtıcı bilgilerin verildiği internet sayfasında yazarın ismi, Ömer Kilisi şeklinde geçmektedir. Ayrıca risalenin Milli Kütüphane'de bulunduğu, Tokat İl Halk Kütüphanesi'nin koleksiyonunda yer aldığı belirtilmiş; müstensihî hakkın-

⁸ Ömer b. Rızâ b. Muhammed Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ty., VII, 305. Fetvâ emini, fetvâ konusunda kendisine güvenilen kişi demektir. Fetvâ emini, meşihat/şeyhülislâmlık makamı bünyesindeki Fetvâhâne'nin başında bulunan, şeyhülislâma sorulan şer'î meselelerin fetvâlarını hazırlama ve şer'iyye mahkemelerinden gönderilen ilâmları tetkik etme vazifesiyle görevli, şeyhülislâmdan sonra görüş belirtme ve karar verme yetkisine sahip kimsedir. Resmîyette fetvâ eminliği kavramı, bu görev için kullanılmakla birlikte halk arasında, vilayet, sancak ve kazalardaki müftü efendilerin refakatinde fetvâ hizmetlerinde çalışanlara da fetva emini denmiştir (Talip Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Fetvâ Eminliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. Sos. Bil. Enst. Ankara 2011, s. 114-7; Mehmet Vâmik Şükrü Altınbaş, “Fetvâ Eminleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1963, c. II, sy. 11, s. 25). Buna göre Ömer Müftü'nin Halep'te fetvâ eminliği yaptığı şeklindeki ifadeden onun resmi anlamda fetvâ emini olarak değil de Halep müftüsü nezaretinde fetva işlerinde çalıştığı anlamak mümkündür.

⁹ Kilisi, s. 133a.

¹⁰ *Hizânetü't-Türâs*, Seri No: 120879, <http://shamela.ws/browse.php/book-5678#page-117779> (14.05.2015).

¹¹ *Hizânetü't-Türâs*, Seri No: 45545, <http://shamela.ws/browse.php/book-5678#page-45648> (14.05.2015).

¹² *Hizânetü't-Türâs*, Seri No: 119913, <http://shamela.ws/browse.php/book-5678#page-117280> (14.05.2015).

¹³ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, VII, 305.

da ise bilgi verilmemiştir. Bu internet sitesinde 60 Hk 274/7 arşiv numarası ile kayıtlı olan bu nüsha, Arapça, nesih yazısıyla kaleme alınmış olup, her bir sayfasında 21 satır bulunmaktadır. Risale, 205x150-155x(1)85 mm. boyutunda olan, sahibi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız bir eserin, 131a.-133b. varaklarından oluşmaktadır. Risalenin içinde yer aldığı bu eser, “(ç)aharkuşesi aşınmış, siyah meşin, üstü lekeli, soluk bej kâğıt kaplı, mıklebli, mukavva ciltlidir. Şirazesı bozulmuş olup, cilde sonradan eklenmiştir. Sahife kenarlarında açıklamalar ve Tehyınıl-Maharcınığan bir nakıl; 133b. varakın alt tarafında Şeyhzâde ve Kurtubî tefsirlerinden nakiller; 134a.-135a. arasında Medârik tefsirinden ve Hocazâdeden bir nakıl, fetvalar ve bir dua yer almaktadır.”¹⁴

Ömer Müftü'nün tetkik ettiğimiz risalesinin diğer nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki *Risâletü'd-dühân* ismini taşıyan çalışmadır. Kütüphane'nin dijital kataloğunda, 297.545 sınıflama ve BY00003608/6 demirbaş numarası ile kayıtlı olan bu risalenin Adıyaman'dan devren alındığı belirtilmekte ve yazar ismi, Ömer Müftüri Antap-Kilis şeklinde geçmektedir. Araştırmamıza esas aldığımız bu nüshanın sonunda risalenin müellifi olarak Ömer Müftü isminin yer almasından, müftü kelimesinin yanlışlıkla müftüri şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu nüsha da Arapça, nesih yazısıyla kaleme alınmış olup, kahverengi meşin kaplı bir yazma eserin 131b.-133a. varakları arasında yer almaktadır. Risale'nin 220x158-158x122mm boyutunda olan her bir sayfasında 23 satır bulunmaktadır.¹⁵

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları internet sitesinden temin ettiğimiz nüshada Kilisî'nin, “ilmî kriterler kullanarak analiz yapan, fazilet sahibi ve delillerle gerçeği tespit etmeye gayret eden kimse” anlamında “el-muhakkık, el-fâdıl, el-mudakkık” gibi övücü kelimelerle nitelendiril-

¹⁴ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=41937 (08.04.2015). Bu risale, Milli Kütüphanede de Ömer Kilisî yazar ismi, 60 Hk 274/7 yer ve 874995 kayıt numarası ile kayıtlıdır. <http://mksun.mkutup.gov.tr/> (08.04.2015).

¹⁵ <http://www.konyayazmakutup.gov.tr/> (08.04.2015). Eser, bu bilgilerle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları adlı internet sitesinin kayıtları arasında da bulunmaktadır. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=200987 (08.04.2015). Bu risale T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları adlı internet sitesinde ayrıca, *Risâletü'd-dühâniyye* ismi ile de yer almaktadır. Orada risalenin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunduğu ve Adıyaman İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda yer aldığı belirtilmekte, yazarının ismi Ömer Müftü Antap-Kilis şeklinde verilmektedir. 02 A 22/8 arşiv numarası ile kayıtlı olan bu risalenin, müellif hattıyla yazıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca risalenin nesih yazısıyla yazılmış bir eserin 131b.-133a. varakları arasında yer aldığı, 210x158-158x152 mm. boyutunda olan her bir sayfada 23 satırın yazılı olduğu belirtilmektedir. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=13261 (08.04.2015). Ömer Müftü'nün sigara ile ilgili bu risalesi aynı zamanda, Suudi Arabistan ülkesinin Riyad şehrindeki İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde *Risâletün fi kerâhietü'd-dühân* adıyla kayıtlı bulunmaktadır. *Hızânetü't-Türâs*, Seri No: 119938, <http://shamela.ws/browse.php/book-5678?page-117288> (14.05.2015).

miş olması,¹⁶ bu nüshanın başkası tarafından istinsah edildiğini göstermektedir. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nden aldığımız nüshanın sonunda ise risalenin müellifi olan Ömer Müftü hakkında, "Allah'ın rahmetine muhtaç, yetersizliğini ve kusurunu itiraf eden" anlamında mütevazılık bildiren "el-fakîr, el-hakîr, el-mu'terif bi'l-aczi ve't-taksîr" kelimelerinin kullanılmış olması,¹⁷ bu nüshanın müellif yazması olabileceğini muhtemel kılmaktadır. Ancak diğer nüsha gibi bu nüshanın da aynı eserin 131.-133. sayfalarından oluşması, bunun da müellif yazması olmadığını, başkası tarafından istinsah edildiğini göstermektedir. Aynı şekilde bu durum, Ömer Müftü'nin risalesinin yanı sıra başkalarına ait çalışmaların da içinde yer aldığı söz konusu eserin farklı kişiler tarafından istinsah edildiğini ortaya koymaktadır.

II. Risale'nin Telifinde Faydalanılan Kaynaklar

Ömer Müftü Kilîsî, sigara kullanımı ve satışı ile ilgili görüşünü gerekçelendirirken başta ayet ve hadisler olmak üzere tefsir, fıkıh ve irşad kitaplarından yararlanmıştı. Kilîsî'nin risalede ismini açıkça belirterek referans gösterdiği tefsir kaynağı, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî mezhebi fakihlerinden müfessir Ebu Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî'nin (ö.685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı eseridir. Kilîsî, bu eseri beş yerde kaynak göstermiştir. Fıkıh kitaplarından ise Hanefî fakihlerinden Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî'nin (ö.587/1191) *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbiş-şerâi'* adlı eserine, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî'nin (ö.683/1284) *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-Muhtâr*'ına ve Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî'nin (ö.827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye/Kerderî (el-Câmi'u'l-vecîz)* adındaki eserine atıfta bulunmuştur. O, aynı şekilde Şâfiî fakihî olan Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *İhyâü ulûmi'd-dîn* eserinden de alıntı yapmıştır. Öte yandan Kilîsî; Teftâzânî ve Hanefî âlimlerinden Mehmed Birgîvî (ö.981/1573) adındaki bilginlere atıfta bulunmakla birlikte bunların hangi eserlerinden faydalandığını belirtmemiştir. Ayrıca Şerhu'l-Menâr adındaki bir esere de gönderme yapmış, ancak bunun müellifi hakkında bilgi vermemiştir.

III. Risale'nin Telifinde İzlenen Yöntem

Ömer Müftü Kilîsî, risalesine sigaranın şer'î hükmü ile ilgili kanaatini belirterek başlamış, daha sonra da bunu temellendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla

¹⁶ Kilîsî, s. 133b.

¹⁷ Kilîsî, s. 133a.

öncelikle kıyas yöntemine başvurmuştur. Kıyas yoluyla ictihatta bulunabilme ehliyetinin sorgulanması ihtimaline karşı ise illeti kolayca tespit edilen kıyas-ı celî için değil de derin analiz kabiliyetini gerektiren kıyas-ı hafî için müctehid niteliğine sahip olmak gerektiğini, şarap yasağındaki illetin sigara içme eyleminde açıkça bulunduğunu ve dolayısıyla burada celî kıyas yöntemini uyguladığını ifade etmiştir. Ayrıca fıkhnın bütün alanlarında değil de sadece bilgi sahibi olunan konularda ictihad yapmanın caiz olduğu şeklindeki genel kabulü de dile getirip, sigaranın hükmü konusunda ictihatta bulunabilmek için mutlak müctehid olmaya gerek olmadığını söylemiştir.¹⁸

Müellif, sigaranın hükmü hakkındaki görüşünü kanıtlamak amacıyla yaptığı kıyas işlemi sonrasında, sigaranın zararlarına değinmiştir. Bu bağlamda sigaranın sağlık, mal ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini görüşüne birer dayanak olarak ifade etmiştir.

IV. Risale'deki Argümanların Değerlendirilmesi

Ömer Müftî Kilîsî, yaşadığı dönemde insanların çoğunun sigara kullandığını vurgulamış ve zararına dikkat çekerek sigara içmenin de satmanın da caiz olmadığını söylemiştir.¹⁹ Kilîsî, bu kanaatinde isabet ettiğini ispat etmek üzere, kendisi ile aynı görüşü paylaşan bilginler tarafından da dile getirilen²⁰ bazı delil ve dayanaklar zikretmiştir. Bunları sekiz başlık altında kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

A. Sigaranın Şarap Gibi Sarhoşluğa Yol Açtığı İddiası

Kilîsî Ömer Müftî, sigara içmenin hükmüne dair görüşünü gerekçelendirirken öncelikle, sigaranın şarap gibi sarhoş edici özelliğe sahip olduğu yönündeki iddiayı dile getirmiştir. Sigara içenlerin bunu kabul etmediklerini de belirten müellif, ilk içişte bile sigaranın bu etkisinin bulunduğunu iddia etmiştir. Bu kanaatini desteklemek amacıyla, bazı hâzık/mütehassıs doktorların da sigaranın mahiyeti hakkında bu şekilde düşündüklerini

¹⁸ Kilîsî, s. 133a. Literatürde "ictihadın bölünmesi" adıyla anılan, fıkhnın sadece bazı konularında ictihad yapıp, diğer konularında başkalarını taklid etmenin câizliği meselesinde iki farklı görüş bulunmaktadır. Usulcülerin çoğunluğu, fıkhnın sadece bazı konularında ictihad yapılabileceğini söylemişlerdir. Hanefîler'in ağırlıkta olduğu bir grup usulcü ise delillerden hüküm çıkarma melekesi olması hasebiyle ictihadın bölünmeyi kabul etmediğini ve şer'î bir meselede ictihad yapabilmek için fıkhnın bütün alanlarının bilinmesi gerektiğini düşünmüştür. Bkz. Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Dârü'l-kütübî'l-İslâmî, yy. ty., IV, 17; H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, TDVY, 2000, XXI, 439.

¹⁹ Kilîsî, s. 131b.

²⁰ Bkz. Özen, "Tütûn", XLII, 6; Vizâratü'l-evkâf ve ş-şüni'l-İslâmiyye bi'l-Kuveyt, "Tebağ", X, 102-7; İbn Atîk, *el-Ahkâmü'l-Fikhiyyeti'l-Müteallika bi't-Tedhîn*, s. 53-8. Osman Şahin, "Fetvâ Emîni Mehmed Fıkhi Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmî Dergi*, 2008, XLIV/3, s. 134.

söylemiştir. Müellif sigarayı şarap ile bu şekilde ilişkilendirdikten sonra, sarhoşluğa yol açan şeylerin haram kılındığını belirten rivayetleri²¹ gerekçe gösterip, içenleri uyuşturduğuna inandığı sigaranın da haram olduğunu söylemiştir.²²

Şarap dışındaki uyuşturucu maddelerin hükmü ile ilgili tartışmalara da değinen müellif, bu maddelerin sarhoşluğa yol açmayacak miktarda bile alınmasını haram gören İmam Muhammed'e ait görüşü tercih ettiğini belirtmiş ve bu tercihte isabet ettiğini ortaya koymak üzere, Hanefiler dâhil diğer mezhep bilginlerinin çoğunluğunun da bu görüşte olduğu bilgisine²³ yer vermiştir. Bu genel kabule de dayanarak, yapısı itibarıyla şaraptan farklı bir kategoride bulursa da neticede sarhoşluğa yol açtığı düşüncesiyle sigaranın şarap ile aynı hükme tabi olması gerektiğini söylemiştir.²⁴

Kilîsî'nin sigarada sarhoş edici niteliğinin bulunduğu dair ileri sürdüğü bu iddia, günümüz tıp bilimi verileri tarafından doğrulanmamaktadır. Bu hususla ilgili olarak, sigara içmenin, beyin damarlarında hasara neden olduğu ve dolayısıyla beyne kanın yeterli miktarda ulaşmadığı, buna bağlı olarak da zamanla beyin işlevlerinin zayıfladığı, hafıza ve algılamada bozulmanın meydana geldiği söylenmekte²⁵ ise de sigaranın, şarap gibi merkezî sinir sistemini uyuşturup, içeni sarhoş hale getirdiği iddiası teyit edilmemektedir. Aksine sigara içerken vücuda alınan nikotinin, sinir sistemini uyarak geçici de olsa uyanık kalma, rahatlama ve dikkati toplamayı sağladığı belirtilmektedir.²⁶ Buna göre, Kilîsî'nin sigarayı şarapla kıyaslaması, "kıyâs mea'l-fârık"tır.²⁷ Onu böyle bir kıyası yapmaya sevk eden şey ise yaşadığı dönemdeki sigara ile ilgili tıbbî malûmatlardır.²⁸

B. Sigaranın Sağlığa Zararlı ve Çevreyi Rahatsız Edici Olması

Sigara içmenin haram olduğunu söyleyen Ömer Müftü'nün ikinci gerekçesi, sigaranın sağlık açısından zararlı ve kokusuyla rahatsız edici olması-

²¹ Müslim b. el-Haccâc Ebû'l-Hasan en-Nisâbüri, *es-Sahih*, Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, Beyrut ty., "Eş-ribe", 73; Ebû Dâvûd Süleymân b. İshâk b. el-Eş'as el-Ezdi, *es-Sünen*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty., "Eşribe", 5.

²² Kilîsî, s. 131b.

²³ Aynî, *el-Binâye*, XII, 367, 378; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, III, 239, 651.

²⁴ Kilîsî, s. 131b.

²⁵ Nazmi Bilir, *Sigara ve Beyin*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008, s. 9; Sigara içmenin mubah olduğunu düşünen bilginler, sigaranın sarhoş edicilik vasfının bulunmadığını özellikle belirtmişlerdir. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, VI, 459.

²⁶ Gülümser Kublay vd., *Sigara ve Ruh Sağlığı*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008, s. 7.

²⁷ Kıyâs mea'l-fârık, hükmü bilinmeyen bir meseleyi illet bakımından kendisinden farklı bir meseleye kıyaslamaktır. Koçak, *Fıkıh Usûlü*, s. 110.

²⁸ Nitekim aynı malûmata sahip başka fakihler de sigara kullanımının haram olduğunu söylerken sigaranın şarap gibi uyuşturduğunu bir gerekçe olarak ifade etmişlerdir. Vizârâtü'l-evkâf ve ş-şüni'l-İslâmiyye bi'l-Kuveyt, "Tebağ", X, 102.

dır. Kilisî, sigaranın vücuda zarar verdiğini ve bunun, içenlerin yüzlerinin renginde açıkça görüldüğünü belirtmiştir.²⁹ Ayrıca, hiçbir uzman doktorun sigarayı tedavi amacıyla önermediğini söyleyen Kilisî, Hipokrat'ın "Duman ve toz olmasaydı insanlar bin yıl yaşardı," şeklindeki sözüne de yer vermiştir.³⁰

Sigaranın sağlık sorunlarına yol açtığı gerçeği, son dönemlerde gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar sayesinde herkesçe kabul edilir duruma gelmiştir. Tıp alanında yapılan çalışmalar, sigarada binlerce zehirleyici kimyasal maddenin bulunduğunu ve sigaranın kanser dâhil birçok sağlık sorununa sebep olduğunu ortaya koymuştur.³¹ Nitekim vücutta yaptığı tahribattan dolayı sigara, "insanı süründürür süründürür öldüren bir intihar aracı" olarak tanıtılmıştır.³² Aynı şekilde dünyada yılda ortalama altı milyon kişinin sigara sebebiyle hayatını kaybettiği belirtilmektedir.³³

Sigara içmek, sağlık açısından oldukça zararlı olduğuna göre vicdan ve sağduyu, ondan sakınmayı zorunlu kılmaktadır. İslâm hukukunun insan sağlığını korumak amacıyla zararlı şeylerin tüketimini veya kullanımını yasaklayıcı ilkesi³⁴ de sigaradan uzak durmayı gerektirmektedir. Nitekim geçmişte³⁵ olduğu gibi günümüzde de yönetici mekanizmalar birey ve toplum sağlığını korumak üzere sigara kullanımı hakkında yasaklayıcı kararlar almakta ve sigarayı bıraktırma faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler.³⁶ Aynı

²⁹ Kilisî s. 131b.

³⁰ Kilisî, s. 132b.

³¹ Hilal Özcebe, *Gençler ve Sigara*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008, s. 15. "Sigara içenlerin büyük bölümü başlıca üç hastalık nedeniyle hayatını kaybeder. Bu hastalıklar akciğer kanseri, kalp hastalığı ve kronik akciğer hastalığıdır. Bu hastalıkların oluşunda sigara kullanımı çok etkilidir. Örneğin akciğer kanserlerinin %90 kadarının nedeni sigaradır." Nazmi Bilir, *Sigarayı Bırakma Yolları*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008, s. 11.

³² Fikret Karaman, "İslâm Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi*, 1999, XXXV/3, s. 128.

³³ <http://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/sigara-ve-tutun-bagimliliği> (17.03.2015).

³⁴ Bkz. el-Bakara 2/219; el-Mâide 5/90-1; Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular- 2*, Etüt Yay., Samsun 2010, s. 52; Yusuf el-Kardâvi, *el-Halâl ve'l-harâm fi'l-İslâm*, Mektebetün Vehbe, Kahire 1997, s. 72; Abdullah Kahraman, "Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi", *C.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2012, XVI/1, s. 466.

³⁵ Örneğin fuzulî harcamaya yol açması ve sağlığa zararlı olması gerekçeleri ile 1575 yılında İspanya ve Amerikan kiliselerinde tütün kullanılması yasaklanmıştır. Aynı gerekçelerle 1620'de Japonya'da tütün içme yasağı getirilmiş; 1634 yılında Rusya'da, 1657 yılında İsviçre'de tütün kullanımı ile ilgili yasaklar konmuştur. <http://www.tutuneksper.org.tr/tutun-bilgisi/dunyada-tutun/205-bagimsiz-devletler-topluluguna-ihracat> (10.03.2015). Aynı şekilde Osmanlı devletinde de Sultan I. Ahmet ve IV. Murat dönemlerinde sigara yasağı uygulanmıştır. Sultan I. Ahmet, fakihlerin fetvalarından yola çıkarak bu yasağı koyarken, IV. Murat, sigara izmaritinin yangınlara sebep olması sebebiyle sigara kullanımını yasaklamıştır. <http://www.tutuneksper.org.tr/tutun-bilgisi/turkiyede-tutun/160-tutunun-tarihcesi> (10.03.2015).

³⁶ T.C. Sağlık Bakanlığı, sigarayı bıraktırma amacıyla 27 Ekim 2010 tarihinde Alo 171 Sigara Bırakma Danışma Hattı'nı kurmuştur. 7/24 saat hizmet veren bu merkez tarafından danışanlar sigaranın zararları hakkında bilgilendirilmekte ve onlara bağımlılık değerlendirme ölçeği uygulanmaktadır. Yapılan değerlendirme sonucunda bağımlılık düzeyine göre kişilere ya sigara bırakma planı yapmakta ya da kişiler sigara bırakma polikliniğine yönlendirilmektedir. Ayrıca sigarayı bırakmaya

şekilde sigara içmenin ve satmanın haram olduğunu düşünen bilginler, bu görüşlerini temellendirirken sigaranın sağlığa zararlı oluşunu ana gerekçe olarak ifade etmektedirler.³⁷

Sigaranın az kullanılması durumunda her ne kadar doğal olarak az etkilenme söz konusu ise de tütünde bulunan nikotin maddesinin bağımlılık yapması sebebiyle başlarda az sigara içenin sonradan tiryaki haline gelmesi kuvvetle muhtemeldir.³⁸ Buna göre, sağlığı tehdit etmeyecek ölçüde az sigara kullanımı da çok içmeye vesile olacağından sedd-i zerâi prensibi gereğince uygun değildir. Şu halde Kilîsî'nin insan sağlığına zararlı oluşunu gerekçe göstererek sigara kullanmanın caiz olmadığını söylemiş olması, isabetli bir çıkarımdır.

Kilîsî ayrıca, soğan, hüdhüd yuvası ve tabakhane kokusu benzetmelerini de yaparak, sigarada zevk alınmayan, nefret edilen kerih bir kokunun bulunduğunu ve bazı insanların alışkanlıktan dolayı bu kokudan etkilenmemeleri mümkün ise de çoğunluğun rahatsız olduğunu söylemiştir. İnsanlara eziyet etmek haram olduğundan, böyle bir etkiye sahip olan sigara kullanımının da haram olması gerektiğini ifade etmiştir. Kilîsî bu hususla ilgili olarak, izdihamlı bir anda tavaf yaparken Hacerülesved'i istilâmın (öperek, dokunarak veya işaretle selâmlamanın) hükmüne de atıfta bulunmuştur. Hacerülesved'i öperek veya ona dokunarak istilâmda bulunmanın sünnet, başkasına eziyet vermeden bunu yapmak mümkün değilse, el işaretiyle selâmlamakla yetinip, insanları rahatsız etmekten sakınmanın vacip olduğuna dair bilgiyi³⁹ aktarmış ve istilâmın aksine ibadet özelliğini taşımayan sigara kullanımının insanlara rahatsızlık verdiği için evleviyetle terk edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁰ Ömer Müftü'nün bu yaklaşımı, İslâm'ın

karar vermiş danışanlar, belli periyotlarla takip edilmektedir. Bu danışma hattına günlük ortalama bin beş yüz vatandaşın müracaat ettiği belirtilmektedir. <http://havanikoru.org.tr/alo-171-sigara-birakma-danisma-hatti.html> (14.05.2015).

³⁷ Vizâratü'l-evkâf ve ş-şüni'l-İslâmiyye bi'l-Kuveyt, "Tebağ", X, 102-3; Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*- 2, s. 58; Ali Bardakoğlu, "Haramlar ve Helâller", *İlmihal II*, TDVY, Ankara 2003, s. 69; <http://www.hayretinkaraman.net/yazi/hayat2/0111.htm> (17.03.2015); İbn Atik, *el-Ahkâmü'l-fikhiyyeti'l-müteallika bi't-tedhîn*, s. 54; Şahin, "Fetvâ Emîni Mehmed Fikhî Efendî'nin Hayatı ve Eserleri", XLIV/3, s. 134.

³⁸ "Araştırmaların sonuçlarına göre sigara içmeyi bir kez deneyen 4 kişiden 3'ü sigara içicisi olmakta ve sürekli sigara içer hale gelmektedir. Bir süre sonra sigara içindeki nikotin nedeniyle sigaraya bağımlı hale gelen bu kişiler artık sürekli olarak sigarayı arayan, her ortamda sigara içmek isteyen kişiler haline gelirler. Bu durumun önüne geçebilmek bakımından sigarayı bir kez dahi olsun hiç denememek gereklidir. Zira sigarayı bir kez deneyince sigara bağımlısı haline gelme ve sigaraya esir olma söz konusudur." Bilir, *Sigarayı Bırakma Yolları*, s. 7.

³⁹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsi, *el-Mebsût*, Dârü'l-marîfe, Beyrut 1993, IV, 9; Aynî, *el-Binâye*, IV, 194; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Meccüddîn Ebü'l-Fadl el-Mevsîlî, *el-Ihtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Matba'atü'l-Halebi, Kahire 1937, I, 146.

⁴⁰ Kilîsî, s. 131b.

kul hakkı hususundaki duyarlılığı⁴¹ açısından yerinde bir yaklaşımdır. Nitekim sigaranın hükmü hakkında onunla aynı kanaati taşıyan bilginler de sigaranın bu rahatsız edici etkisini değerlendirmelerine almışlardır.⁴² Öte yandan sigara dumanına maruz kalmak, sağlık sorunlarına da yol açmaktadır. Sigara içen bir kişinin ciğerlerine aldıktan sonra verdiği dumanın içinde çok sayıda kimyasal madde vardır. Bunun yanı sıra sigara yanarken çıkan dumanın içinde de çeşitli zararlı maddeler mevcuttur. Sigara içilen bir yerde bulunanlar, nefes aldıklarında bu maddeleri vücutlarına almış olmaktadırlar. Böylelikle pasif de olsa, sigara dumanından etkilenenlerde akut belirtileri dışında solunum fonksiyonlarının bozulması ve koroner kan akımının azalması gibi önemli sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır.⁴³ Sağlığı bu derece tahrip ettiği için pasif etkilenimden korumak amacıyla günümüzde yasal düzenlemeler yapılmaktadır.⁴⁴ Buna göre Kilisî'nin sigara içmeyenlerin sigaranın duman ve kokusundan rahatsız olup, eziyet çekmelerini de sigara hakkındaki görüşüne bir dayanak olarak ifade etmesi, isabetli bir yaklaşımdır.

C. Sigara İçmenin İsrâf Olması

Kilisî'nin sigaranın hükmü ile ilgili görüşünün önemli dayanaklarından bir tanesi de sigara içmenin israfıya yol açmasıdır. O, sigara içmeyi, malı gereksiz yere tüketmek olarak değerlendirmiş ve bunun caiz olmadığını

⁴¹ Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî, es-*Sahîh*, Dâru İbni Kesir, Beyrut 1987, "İmân", 4-5; Müslim, "İmân", 64-5, 74-5.

⁴² Vizâratü'l-evkâf ve ş-şüni'l-İslâmiyye bi'l-Kuveyt, "Tebağ", X, 104; Şahin, "Fetvâ Emîni Mehmed Fikhî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", XLIV/3, s. 134; <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0111.htm> (17.03.2015).

⁴³ Sigara dumanından pasif olarak etkilenenlerde kalp hastalığı, akciğer kanseri ve felç (inme) riskinin yüksek olduğu bilimsel çalışmalar sonucunda ortaya konmuştur. Sigara içen annelerin bebekleri, sigara içmeyen annelerin bebeklerinden 250-300 gram daha küçük olarak doğmaktadır. Bilir, *Sigarayı Brakma Yolları*, s. 13.

⁴⁴ İlk kez 1998 yılında ABD'nin Kaliforniya eyaletinde başlayan bar ve restoranlarda sigara içme yasağı uygulaması, giderek ABD'nin başka eyaletleri ile İrlanda, Norveç ve İngiltere gibi diğer ülkelerde de yaşama geçirilmiştir (Nazmi Bilir, Dilek Aslan, "Sigara Dumanından Pasif Etkilenim Ne Kadar Zararlı?", *Türk Tabipler Birliği Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 2006, c. XV, sy. 9, s. 4-5). Türkiye'de ise 1996 yılında çıkarılan 4207 sayılı "Tütün Mamullerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanun" ile "sağlık, eğitim-öğretim ve kültür hizmeti veren yerler ile kapalı spor salonlarında ve toplu taşımacılık yapılan her türlü nakil vasıtaları ve bunların bekleme salonlarında, kamu hizmeti yapan kurum ve kuruluşlardan beş veya beşten fazla kişinin görev yaptığı kapalı mekânlarda tütün ve tütün mamullerinin içilmesi yasak"lanmıştır. 2008 yılında çıkarılan 5727 sayılı "Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun" ile ise kamu hizmet binalarının yanı sıra "sağlık, üretim, ticaret, sosyal, kültürel, spor, eğlence ve benzeri amaçlı özel hukuk kişilerine ait olan ve birden çok kişinin girebileceği (ikamete mahsus konutlar hariç) binaların kapalı alanlarında ve kişilere ait olan lokantalar ile kahvehane, kafeterya, birahane gibi eğlence hizmeti verilen işletmelerde, tütün ürünlerinin tüketilmesi yasak kapsamına alınmıştır. www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4207.pdf (17.04.2015).

söylemiştir. Çevrenin psikolojik baskısıyla veya eğlenmek amacıyla sigara içmenin, bu konudaki hükmü değiştirmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵

İsraf kavramı ekonomik ve sosyokültürel şartlara göre değişkenlik arz etmekle birlikte, İslâm hukukçuları mal ve imkânları, nefsanî isteklerin ve bencil duyguların tatmini için saçıp savurmayı veya meşru olmayan yahut hiçbir fayda sağlamayan alanlarda harcamayı israf saymışlardır. Ayrıca zarûriyyât dururken hâciyâta veya hâciyât yerine tahsîniyyâta⁴⁶ harcamaya yapmak da israf olarak kabul edilmiştir.⁴⁷ Fakihlerin çoğunluğu, israftan sakındıran nassları⁴⁸ gerekçe göstererek israfın haram olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹ Şâfiilerin bir kısmı sadece israfta mübalağayı haram saymış, aşırı olmayan israfı ise mekruh görmüştür.⁵⁰ Ancak Hanefî bilginler, doyduktan sonra helâl olan bir şeyi yemeye devam etmeyi bile israf olarak değerlendiren haram saymışlardır.⁵¹

Sigara kullanmak için harcanan para ve sigaranın neden olduğu hastalıkların tanı ve tedavisi için yapılan harcamalar, hem birey ve aile bütçesi, hem de ülke ekonomisi bakımından önemli yük oluşturmaktadır.⁵² Ayrıca söndürülmeyen sigara izmariti ve kibrit sebebiyle ortaya çıkan yangınlar, şahsî ve umumî mülkiyetin telef olmasına yol açmaktadır.⁵³ Sigaranın bu malî zararlarına rağmen, uyanık kalmak, rahatlamak, dikkati toplamak ve keyif almak gibi olumlu yanları öne çıkarılarak, sigara kullanmanın israf olmadığı yönünde yorumlar yapılabilmektedir.⁵⁴ Sigaranın bu psikolojik etkilerinden hareketle, sigara için yapılan harcamaların israf olmadığını düşünmek mümkün ise de sigaranın sağlığa verdiği zarar, sağladığı fay-

⁴⁵ Kilisi, s. 132a.

⁴⁶ Zarûriyyât, ferdin ve toplumun en üst düzeydeki yararlarını, vazgeçilmez temel hak ve değerlerini ifade eder. Hâciyât, zaruret derecesinde olmamakla birlikte ferdi ve içtimai hayatın düzenli biçimde yürütmesini sağlayan; karşılanmaması zorluk, huzursuzluk ve sıkıntıya sebebiyet veren faydalardır. Tahsîniyyât ise zaruret ve ihtiyaç derecesine ulaşmamakla birlikte hayatı kolaylaştıran ve güzelleştiren maslahatlardır. Ertuğrul Boyunakalın, "Makâsîdü'ş-şeria", *DİA*, TDVY, 2003, XXVII, 425.

⁴⁷ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm el-Endelüsi el-Kurtubî (ö.456/1064), *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dârü'l-fikr, Beyrut ty., VI, 109; Cengiz Kallek, "İsraf", *DİA*, TDVY, 2011, XXIII, 179.

⁴⁸ el-Enâm, 6/141; el-Furkân 25/67; el-A'râf 7/31.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 266; Aynî, *el-Binâye*, I, 759; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasari Halîl*, Dârü'l-fikr, yy. 1992, I, 78.

⁵⁰ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Huseyn b. Hasen er-Remlî el-Makdisî, *Nihâyetü'l-mutâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1984, III, 95; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc ila marîfeti meânî elfâzi'l-Minhâc*, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, yy. 1994, II, 99.

⁵¹ Ebü'l-Meâlî Burhanüddîn Mahmûd el-Buhârî, *el-Muhtitü'l-burhânî fî'l-fikhi'l-Nu'mânî*, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 2004, V, 351; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 173; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 147.

⁵² Bilir, *Sigarayı Bırakma Yolları*, s. 12.

⁵³ Sönmemiş sigara izmaritinin ve kibritin yere atılması, orman yangınlarının önemli nedenleri arasında sayılmaktadır. https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay.aspx?ID=25&Icerik_ID=251 (15.05.2015).

⁵⁴ Nitekim sigaranın bu etkileri, bireylerin sigara kullanmayı sürdürmelerine ve sigara bağımlısı haline gelmelerine neden olmaktadır. Kublay vd., *Sigara ve Ruh Sağlığı*, s. 7.

da ile kıyaslanmayacak derecede çok olduğu için, bu düşünce problemlili görünmektedir.⁵⁵ Zira söz konusu psikolojik faydaları elde etmek için sigara kullanmak, meşru olmayan bir vasıta ile fayda temin etmeye çabalamaktır. Öte yandan sigaranın bu faydalarını, zararsız veya sigaradan daha az zararlı şeylerden sağlamak da mümkündür. Buna göre sigara için harcamada bulunmak, malı meşru olmayan bir alanda sarf etmektir. Nitekim sigara içmenin haram olduğunu söyleyen günümüz araştırmacıları da sigara kullanımının israf boyutuna dikkat çekmişlerdir.⁵⁶

D. Sigaranın Habis Olması

Ömer Müftü, tayyib (temiz ve hoş) şeylerin helâl kılındığını bildiren ayetten⁵⁷ hareketle habıs (iğrenç ve pis) şeylerin haram olduğunu, dolayısıyla habâisten sayılan sigaranın da haram olması gerektiğini söylemiştir. Tayyib ve habısi ayırt etme hususunda, fıtratı bozulmamış insan tabiatının, özellikle de bu niteliğe sahip Arapların ölçü alınması gerektiği yönündeki görüşü esas alan Kılısi, Arapların sigara içmekten tiksindiğini ve kaçındığını belirterek sigaranın habıs, dolayısıyla haram olduğunu ifade etmiştir. Kılısi ayrıca, temiz suyu içmek caiz olduğundan,⁵⁸ temiz, fakat müsta'mel (abdest ve gusül gibi hükmî temizlikte kullanılmış) olan suyu içmenin de mubah görüldüğünü, ancak selim insan tabiatı tiksindiği için bunun da haram olması gerektiğini ileri sürmüştür.⁵⁹

Esasen fakihler bir şeyin helâl veya haram oluşunu tespit ederken yukarıda değindiğimiz ayetlere dayanarak temiz ve hoş olmayı helâllığın, pis ve iğrenç olmayı ise haramlığın ölçüsü olarak kabul etmişler ve hakkında

⁵⁵ Kur'an nasslarında, faydalı yönleri de bulunmakla birlikte zararları daha fazla olan bir madde olarak nitelenen şarap (el-Bakara 2/219), haram kılınmıştır (el-Mâide 5/90-1). Fayda zarar açısından böyle bir özelliğe sahip şarabın haram kılınmış olması, zararı faydasından fazla olan şeylerin haramlığına işaret etmektedir.

⁵⁶ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular- 2*, s. 58; Bardakoğlu, "Haramlar ve Helâller", II, 69; <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0111.htm> (17.03.2015); Kardâvi, *el-Halâl ve'l-harâm fi'l-İslâm*, s. 72-3; İbn Atîk, *el-Ahkâmü'l-fıkhiyyeti'l-müteallika bi't-tedhîn*, s. 56.

⁵⁷ el-Mâide 5/4. "O Peygamber onlara iyiliği emreder, ve onları kötülükten meneder; onlara temiz şeyleri (tayyibât) helal, pis şeyleri (habâis) haram kılar," mealindeki ayet de bu hükmü ifade etmektedir. el-Arâf 7/157.

⁵⁸ Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nden temin ettiğimiz nüshada, diğer nüshadan farklı olarak, "temiz şeyleri içmenin helâl olması ile ilgili kurala aykırı olarak" anlamında (على غير القياس) "alâ gayri'l-kıyas" ifadesi geçmektedir (Kılısi, 131b). Ancak anlam bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda, (غير) "gayri" kelimesinin buraya sehven eklendiği anlaşılmaktadır. Doğrusu, ifadenin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları adlı internet sitesinden temin ettiğimiz nüshadaki gibi "... kurala uygun olarak" anlamında (على القياس) "alâ'l-kıyas" şeklinde olmasıdır.

⁵⁹ Kılısi, s. 132a. Bu görüş Kâsânî tarafından da dile getirilmiştir (Alâüddin Ebü Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, yy. 1986, I, 68). Fakihlerin çoğunluğu ise mâ-i müsta'melin, aslı özelliklerini kaybetmedikçe ve maddi kirlilik taşımaması kaydıyla temiz olduğunu düşünmüştür. Hacı Mehmet Günay, "Su", *DİA*, TDVY, 2009, XXXVII, 434.

açık nass bulunmayan şeylerin hükmünü bu esasa göre belirlemişlerdir.⁶⁰ Kilisî'nin sigara içmeyi haram hükmü ile nitelendirirken sigaranın habis olmasını gerekçe göstermesi, bu açıdan isabetli görünmektedir. Ancak bu tespitte bulunurken etnik bir yapı olarak Arapların sigaraya yaklaşımını esas almış olması, çıkarımını bu yönüyle tenkide açık hale getirmiştir.

Kur'an, vahye ilk muhatap kitle olan Arapların anlayacağı dilde nazil olduğundan, tayyibât kavramı ile kastedilen şeylerin onlar tarafından daha doğru anlaşıldığı, dolayısıyla tayyib ve habis tespitinde Hicazlı Arapların görüşünün esas alınması gerektiği hususu Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinden birçok bilgin tarafından ifade edilmiştir.⁶¹ Buna göre Kilisî, Arapların tutumundan yola çıkarak sigaranın habisliğini belirlerken, fikhî geleneğe uygun hareket etmiştir.

İctihada açık konularda şer'î hüküm tespit edilirken, Kur'an'ın mesajına sonrakilere nispetle daha iyi vâkıf oldukları için sahabilerin görüşüne (sahabî kavline) başvurmak, hüküm istinbat yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁶² Bu ilkeye göre eşyayı helâllik/haramlık açısından tasnif ederken sahabenin görüşünü dikkate almak gerekmektedir. Nitekim Şâri' de eşyanın tayyib/habis oluşuyla ilgili sahabe değerlendirmesine itibar etmiştir. Zira "Tayyibât size helâl kılındı,"⁶³ mealindeki ayette, vahye ilk muhatap olan Arap toplumunun tayyib (temiz ve hoş) olarak kabul ettikleri şeylerin kendilerine helâl kılındığı anlamı da bulunmaktadır. Şu halde vahyin nazil olduğu dönemdeki müslüman Arapların eşya ile ilgili yaptıkları değerlendirmelere itibar etmek gerekmektedir. Ancak, sahabe döneminden sonraki zamanlarda ortaya çıkan şeylerin şer'î niteliğini tespit ederken, nassları anlama hususunda sahabilerin sahip olduğu ayrıcalıktan mahrum olan sonraki dönem Arapların görüşleri yerine, müslüman toplumların nasslarla çelişmeyen değer yargılarını esas almak daha doğru olacaktır. Nitekim bazı Hanefî bilginleri de eşyayı tayyib/habis açısından sınıflandırmada sadece Arapların yetkili olduğuna dair herhangi bir nassın bulunmadığını ve her mükellefin bu hususta eşit konuma sahip olduğunu

⁶⁰ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şafiî, *el-Ümm*, Dârü'l-ma'rife Beyrut 1990, II, 264; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 38; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir fi fikhî mezhebi'l-İmâmiş-Şâfiî*, Dârü'l-kütüb'il-ilmîyye, Beyrut 1999, XV, 133; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 150; Kahraman, "Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi", s. 469.

⁶¹ Şafiî, *el-Ümm*, II, 264, 271; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XV, 133; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, yy. 1968, IX, 406; Ebu Saïd Abdullah b. Ömer el-Beydâvi, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, Dâru ihyâit-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1418h., II, 115; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 305.

⁶² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 223. Hanefî bilginlerin çoğu ile bazı Mâlikîler bu görüştedir Koçak, *Fıkıh Usûlü*, s. 178.

⁶³ el-Mâide 5/4.

söyleyerek herhangi bir etnik grup gözetilmeksizin sağlam insan tabiatının ölçü alınması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁴ Buna göre, Kilisi'nin sigaranın habit oluşunu ispat sadedinde Arapların anlayışını ölçü alması, tenkide açık bulunmaktadır. Ancak sigara içmek, Arapların dışındaki insanların çoğu⁶⁵ tarafından da hoş karşılanmadığı için, Kilisi'nin sigarayı habit olarak nitelenmesi, netice itibarıyla isabetli görünmektedir.

E. Sigara İçmenin Fahşâdan Olması

Ömer Müfti, sigara kullanımını hakkındaki kanaatini temellendirirken bu fiilin fahşâ kavramı ile ilişkisine de değinmiştir. O, Allah'ın fahşâdan sakındırdığını, şeytanın ise bunu emrettiğini bildiren ayetleri⁶⁶ zikretmiş ve fahşâ kavramının kabih/çirkin, iğrenç, kötü söz ve fiil anlamında da kullanıldığını anlatmıştır. Müellif fahşâ ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra selim insan tabiatının sigara içmeyi veya tütün yaprağını emmeyi itici bulup, kendisinden kaçındığını ve dolayısıyla sigara/tütün kullanımının fahşâ kavramının kapsamına girdiğini söylemiştir.⁶⁷

Fahşâ kelimesi, nasslarda gayri meşru cinsel ilişki⁶⁸ ve cimrilik⁶⁹ anlamlarının yanı sıra, kaba, iğrenç ve çirkin fiil manasında da kullanılmıştır.⁷⁰ Buna göre sigara kullanımının, ağız kokusuna ve diş sararmasına yol açarak tiksintiye, dumanyıla rahatsızlığa sebep olması ve dahası çoğu zaman hastaların yanında umursamadan sigara içme davranışının sergilenmesi hasebiyle, fahşâ olarak nitelendirilmesi mümkündür. Şu halde Kilisi'nin sigara içmeyi fahşâdan sayması, isabetli bir değerlendirme ve sigaranın hükmü ile ilgili görüşünü destekler niteliktedir.

F. Sigaranın Bid'at Olması

Ömer Müfti, sigarayı hasene/faydalı olmayan bir bid'at anlamında "bid'atün leyse bihasenin" (بدعة ليس بحسن) olarak nitelemiş ve ilgili rivayetle-

⁶⁴ Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzi el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1994, III, s. 27; Yüksel Macit, "Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helallığın Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi", *Çorum İlahiyat Fak. Dergisi*, 2002/2, s. 270.

⁶⁵ Sigara içmeyenlerin yanı sıra tiryakilerin büyük çoğunluğu da sigara içmekten hoşnut değildir. "Sigara bağımlılarının yüzde 70-80 kadarı sigarayı bırakmak ister." Bilir, *Sigarayı Bırakma Yolları*, s. 9.

⁶⁶ el-Bakara 2/169; en-Nûr 24/21; en-Nahl 16/90.

⁶⁷ Kilisi, s. 132a.

⁶⁸ en-Nisâ 4/15, 25; Yûsuf, 12/24; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmî'l-Kur'an*, Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Kahire 1964, IX, 170; Beydâvi, *Envârü't-tenzil*, III, 160.

⁶⁹ el-Bakara, 2/268; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 557; Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmî'l-Kur'an*, XX, 162; Beydâvi, *Envârü't-tenzil*, I, 160.

⁷⁰ el-Bakara 2/169; en-Nisâ, 4/22; en-Nahl 16/90; Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmî'l-Kur'an*, X, 167; Beydâvi, *Envârü't-tenzil*, I, 118.

re de dayanarak⁷¹ bu tür bid'atlerin dalâlet (Kur'an ve sünnet çizgisi dışında bir uygulama), dolayısıyla da haram olduğunu söylemiştir.⁷²

Bid'at kavramı fıkıh kitaplarında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve hakkında şer'î delil bulunmayan dinî mahiyetli davranış şeklindeki özel anlamının yanı sıra Hz. Peygamber döneminde örneği bulunmayıp, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan her türlü uygulama anlamında da kullanılmıştır. Geniş anlamın esas alındığı bakış açısında faydalı ve zararlı olmasına göre bid'at, hasene ve seyyie ayırımına tabi tutulmuştur.⁷³ Kilisî'nin ibadet anlamı taşımayan sigara kullanımını bid'at-ı seyyie olarak düşünmesi, bu kavramı geniş anlamıyla ele aldığını göstermektedir. Buna göre Kilisî, sigara içmeyi bid'at-ı seyyie olarak değerlendirirken, bununla, sigara kullanımının nübüvvet sonrası dönemlerde ortaya çıkmış ve birçok açıdan zararlı olan bir davranış (âdet) olduğunu kastetmiştir. Bu açıdan çıkarımı makul görünmektedir.

G. Müşebbehâtta (Şüpheli Şeylerden) Sakınma Prensibi

Ömer Müftü, yukarıdaki başlıklarda zikrettiğimiz gerekçelerden dolayı sigara içmenin terk edilmesi gereken bir davranış olduğu hususunda şüpheye yer kalmadığını ve sigara içmenin müşebbehât/müştebihâtta (helâle de harama da benzeyen şeylerden) olduğu varsayılsa bile harama düşmemek için ihtiyaten bu tür şeylerden uzak durmak gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bu hususla ilgili olarak, İmam Gazzâlî'nin küçük günahlarda ısrar etmenin büyük günahlara yol açacağına dair görüşüne⁷⁴ de atıfta bulunmuştur.⁷⁵

Şüpheli şeyler konusunda Hz. Peygamber, ihtiyatlı davranmayı tavsiye etmiş,⁷⁶ kendisi de bu şekilde hareket etmiştir.⁷⁷ Hz. Peygamber'in bu tutumundan hareketle, İslâm hukukçularının çoğunluğu, ibadetlerin yanı

⁷¹ Müslim, "Cum'a", 43; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.

⁷² Kilisî, s. 132a.

⁷³ Örneğin İmam Şâfiî başta olmak üzere Nevevi ve İzzeddin b. Abdüsselâm, Mâlikîler'den Şehâbeddin el-Karâfi ve Zürkânî, Hanefîler'den İbn Âbidîn, Hanbelîler'den Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi ve Zâhirîler'den İbn Hazm bid'at kavramını geniş anlamda da kullanmışlardır. Rahmi Yaran, "Bid'at", *DİA*, TDVY, 1992, VI, 192.

⁷⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-Dîn*, Dârü'l-mâ'rife, Beyrut ty., IV, 32.

⁷⁵ Kilisî, 132b.

⁷⁶ Bu hususla ilgili bir rivayet şu şekildedir: "Helâl bellidir, haram bellidir. İkisi arasında birçok insanın -helâlden mi haramdan mı olduğunu- bilmediği müşebbehât/müştebihât vardır; müşebbehâtta sakınan kimse dinini ve insanlık onurunu korumuş olur. Şüpheli bir durumla karşı karşıya gelen kişi ise kuru çevresinde koyun otlatan ve neredeyse koyunları koruya girecek olan çoban gibidir. Dikkat edin, her hükümdarın bir korusu vardır. Allah'ın yeryüzündeki korusu ise haramlarıdır..." Buhârî, "Büyü", 2; Müslim, "Müsâkât", 107.

⁷⁷ Hz. Peygamber'in, evinde gördüğü bir hurmayı, "Eğer zekât hurması olabileceği endişesi bulunmasaydı bunu yerdim" deyip, yemekten vazgeçmiş olması, onun müşebbehât hususundaki tavrını gösteren çarpıcı bir örnektir. Buhârî, "Büyü", 4; Müslim, "Zekât", 164.

sıra yemin, cezaların ıskat ve infazı, evlenme-boşanma, yiyecek ve içecekler konusunda ihtiyatın tercih edilmesi gerektiğini düşünmüştür.⁷⁸ Hakkında açık ve kesin bir nass bulunmayan konularda ihtiyatı esas almak, bir prensip olarak kabul edildiğine göre Kilisî'nin haram veya günah olma şüphesinden dolayı sigara kullanmaktan uzak durmanın daha doğru bir davranış olacağı şeklindeki düşüncesi isabetlidir.

Sonuç

Hanefî mezhebi âlimlerinden Ömer Müftî Kilisî, XIX. yüzyılda yaşamış olup, Gaziantep ve Kilis'te müftü olarak çalışmıştır. İsmindeki Kilisî şeklindeki nispetten Kilisli olduğu anlaşılan Ömer Müftî, Halep'te de fetva işlerinde görev almıştır. Fıkıhın değişik konularında yaptığı ilmî teliflerin yanı sıra sigara kullanımı ve satışının şer'î hükmünü de araştıran Kilisî, bu konudaki görüşünü bir risale formatında anlatmıştır.

Kilisî, terki evlâ olan şeylerle ilgili yasaklayıcı nassın kat'î olmaması durumunda tahrimen mekruh hükmünün verileceğini ve sigara hakkındaki delillerinin de zannî olduğunu belirtmekle birlikte sigara içmenin ve satmanın haram olduğunu ifade etmiştir. Kilisî'nin bu açıklamasından onun, aslında sigarayı Hanefî mezhebi sistematiği ile tahrimen mekruh olarak değerlendirdiğini, ancak zararları sebebiyle kesin bir şekilde yasaklanması gereken bir madde olarak gördüğü için de onu haram hükmü ile nitelendirdiğini anlamak mümkündür.

Kilisî, sigara hakkındaki görüşünü delillendirirken öncelikle, şarap içme yasağının illeti olan sarhoşluğun sigara içmede de bulunduğunu ileri sürmüştür. Modern tıp bilimi bu iddiayı doğrulamadığı için Kilisî'nin bu kıyası, kıyas mea'l-fâriktir. Ancak Kilisî, sigara hakkındaki görüşünde isabetli davrandığını ortaya koymak üzere sigaranın zararları etrafında şekillenen başka gerekçeler de ifade etmiştir. Bu çerçeveden olmak üzere, sigara kullanımının sağlığa olumsuz etkisini, insan tabiatına aykırılığını ve israfa yol açışını vurgulamıştır. Ayrıca sigaranın bu özellikleri gereğince habis olduğunu, dolayısıyla sigara kullanımının fahşa fiiller sınıfına girdiğini dile getirip, ilgili nasslar gereğince bu nitelikteki şeylerden sakınmak gerektiğini belirtmiştir. Ömer Müftî Kilisî'nin sigaranın yol açtığı bireysel ve toplumsal

⁷⁸ Örneğin Hz. Ömer'in, "Ribâyı ve reybeyi (ribâ şüphesi olan şeyi) bırakın," sözünden (Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Dârü'l-Hadis, Kahire 1995, I, 271, 312.) hareketle, mübadeleli akitlerde varlığı tevehhüm edilen fazlalığın gerçekten varmış gibi kabul edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Serahsî, *el-Mebisût*, XII, 179; H. Yunus Apaydın, "İhtiyat", *DİA*, TDVY, 2000, XXI, 579; Koca, "Haram", XVI, 103.

problemler bağlamında yaptığı bu değerlendirmeler, söz konusu görüşünü destekler niteliktedir. Nitekim sigara içme ve satmanın hükmü konusunda onunla aynı kanaati taşıyan günümüz araştırmacıları da bu gerekçeleri ileri sürmektedirler.

Tütün mamullerini kullanma alışkanlığının yaygınlaştığı ilk dönemlerde sigaranın zararları gerekçe gösterilerek hakkında yasaklayıcı yasalar çıkarılmışsa da çeşitli sebeplerle bu yasaklamalara süreklilik kazandırılmamıştır. Ancak son dönemlerde gerçekleştirilen tıbbî araştırmalar sonucunda sigara dumanının vücutta yaptığı tahribat net olarak tespit edildikten sonra sigara kullanımını kısıtlayıcı kanunlar tekrar gündeme getirilmiş ve kamuya açık, kapalı alanlarda sigara kullanımını engelleyici kararlar alınmıştır. Sigaranın sağlık üzerindeki olumsuz etkisinin günümüzdeki kadar bilinmediği XIX. yüzyılda Kilisli Ömer Müftü'nin hastalık ve israf başta olmak üzere, yol açtığı zararları gerekçe göstererek sigara içmeyi ve satmayı caiz görmemiş olması, bu açıdan önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî, Dârü'l-kütübi'l-İslâmî*, yy. ty.
- Acar, Nurettin Muhtar, *Sigara Hakkında İki Yazma Risale: Abdü'l-Melik el-İsâmî'nin "Risale Celîle fî Şurbi'd-Dühân" ve Mustafa b. Ali el-Âmâsî'nin "Risale fî Tahrîmi'd-Dühân" Adlı Risaleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enst., Bursa 2010.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Dârü'l-hadîs, Kahire 1995.
- Altınbaş, Şükrü Mehmet Vâmık, "Fetvâ Eminleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1963.
- Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, TDVY, 2000.
- _____, "İhtiyat", *DİA*, TDVY, 2000.
- Ayar, Talip, *Osmanlı Devleti'nde Fetvâ Eminliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., Ankara 2011.
- Aynî, Ebû Muhammed Muhammed b. Ahmed b. Musa Bedruddîn, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2000.
- Bardakoğlu, Ali, "Haramlar ve Helâller", *İlmihâl II*, TDVY, Ankara 2003.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1418h.

- Bilir, Nazmi, Dilek Aslan, "Sigara Dumanından Pasif Etkilenim Ne Kadar Zararlı?", *Türk Tabipler Birliği Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 2006.
- Bilir, Nazmi, *Sigara ve Beyin*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008.
- _____, *Sigarayı Bırakma Yolları*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008.
- Boynukalın, Ertuğrul, "Makâsıdü'ş-şerîa", *DİA*, TDVY, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh, es-*Sahîh*, Dâru İbni Kesir, Beyrut 1987.
- Burhanüddîn el-Buhârî, Ebü'l-Me'âlî Mahmûd, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'l-Nu'mânî*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2004.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1994.
- Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular - 2*, Etüt Yay., Samsun 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. İshâk b. el-Eş'as el-Ezdî, es-*Sünen*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut ty.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü ulûmi'd-Dîn*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut ty.
- Günay, Hacı Mehmet, "Su", *DİA*, TDVY, 2009.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1992.
- İbn Atîk, Ahmed b. Muhammed, *el-Ahkâmü'l-fikhiyyeti'l-müteallika bi't-tedhîn*, Dârü'l-Meymân, Riyad 2008.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dârü'l-fikr, Beyrut ty.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Kahire, yy. 1968.
- Kahraman, Abdullah, "Gıda Ürünlerinde Helâl ve Haramı Belirleme Yöntemi", *C.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2012.
- Kallek, Cengiz, "İsraf", *DİA*, TDVY, 2011.
- Karaman, Fikret, "İslâm Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmi Dergi*, 1999.
- Kardâvî, Yusuf, *el-Halâl ve'l-harâm fi'l-İslâm*, Mektebetün vehbe, Kahire 1997.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbiş-şerâi'*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, yy. 1986.
- Kehhâle, Ömer b. Rızâ b. Muhammed, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.,

- Koca, Ferhat, “Haram”, *DİA*, TDVY, 1997.
- Koçak, Muhsin, Nihat Dalgın, Osman Şahin, *Fıkıh Usûlü*, Ensar Yay., İst. 2013.
- Kublay, Gülümser vd., *Sigara ve Ruh Sağlığı*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, Dârü’l-kütübi’l-mısriyye, Kahire 1964.
- Macit, Yüksel, “Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helâllığın Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi”, *Çorum İlahiyat Fak. Dergisi*, 2002.
- Mâverdi, Ebü’l-Hasan Alî b. Muhammed, *el-Hâvi’l-kebîr fi fıkhi mezhebi’l-İmâmîş-Şâfiî*, Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1999.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Meccüddîn Ebü’l-Fadl, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr*, Matba’atü’l-Halebî, Kahire 1937.
- Müslim, İbnü’l-Haccâc Ebü’l-Hasan en-Nîsâbüri, *es-Sahih*, Dâru ihyâit-türâsi’l-Arabî, Beyrut ty.
- Özcebe, Hilal, *Gençler ve Sigara*, Sağlık Bakanlığı Yay., Ankara 2008.
- Özen, Şükrü, “Tütün”, *DİA*, TDVY, 2012.
- Remlî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Huseyn b. Hasen el-Makdisî, *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc*, Dârü’l-fikr, Beyrut 1984.
- Ruaynî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibü’l-celîl fi şerhi Muhtasari Halîl*, Dârü’l-fikr, yy. 1992.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü’l-Eimme, *el-Mebsût*, Dârü’l-ma’rife, Beyrut 1993.
- Şafiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dârü’l-ma’rife, Beyrut 1990.
- Şahin, Osman, “Fetvâ Emîni Mehmed Fikhî Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”, *Dıyanet İlmî Dergi*, XLIV/3, 2008.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Mugni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti meânî elfâzi’l-Minhâc*, Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, yy. 1994.
- Vizâratü’l-evkâf ve ş-şüûni’l-İslâmiyye bi’l-Kuveyt, “Tebağ”, *el-Mevsûatü’l-fıkhiyyeti’l-Kuveytiyye*, Kuveyt 2007.
- Yaran, Rahmi, “Bid’at”, *DİA*, TDVY, 1992.
- <http://havanikoru.org.tr/alo-171-sigara-birakma-danisma-hatti.html>.
- <http://mksun.mkutup.gov.tr/>.
- <http://shamela.ws/index.php/book/5678>.
- <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0111.htm>.
- <http://www.konyayazmakutup.gov.tr/>.

<http://www.tutuneksper.org.tr/tutun-bilgisi/turkiyede-tutun/160-tutunun-tarihcesi>.

<http://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/sigara-ve-tutun-bagimliliği>.

<http://www.yesilay.org.tr/tr/yayinlar/yesilay-dergisi>.

<https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay.aspx?ID=25&IcerikID=251>.

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=41937.

www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4207.pdf.